

המקורות, השימושים וההכנסות

1. קווי ההתפתחות העיקריים

באמצע שנת 1967, לאחר מלחמת ששת הימים, החלה הפעילות הכלכלית להתגבר בקצב מהיר, לאחר מיתונה מאז ראשית שנת 1966. בממוצע שנתי, עלה התוצר הריאלי בכ-2 אחוזים על זה של שנת 1966, וברבע האחרון של שנת 1967 הוא היה גבוה ב-6-10 אחוזים משהיה ברבע המקביל של שנת 1966.

עלייה מהירה בפעילות ובתוצר החלה מסתמנת ברבע השלישי של השנה, לאחר שבתקופת הכוננות והמלחמה, ברבע השני של השנה, היא הצטמצמה. אך גם ברבע הראשון של השנה כבר נסתמנה עלייה בתוצר לעומת הרבע האחרון של 1966. חלק ניכר מעלייה זו מוסבר על ידי גורמי טבע ועונתיות – שנת הברכה בחקלאות ועונת ההדרים המוצלחת. אולם גם בניכוי גורמים אלה, נראה, כי ברבע הראשון של השנה לא נמשכה מגמת הירידה שאפיינה את מרבית שנת 1966. ייתכן איפוא, כי המפנה במהלך הפעילות, ולפחות הפסקת מגמת הירידה, התרחשו כבר בסוף שנת 1966 או בתחילת שנת 1967, אך הכוננות והמלחמה העתיקו את נקודת המפנה לאמצע השנה, וההתאוששות נדחתה עד לאחר תקופה זו. ההתאוששות החלה כתזוזה "טבעית" של הייצור בחרושת, בנייה והשירותים לרמתם הטרם-מלחמתית, דבר שהתבטא גם בחזרה לרמת התעסוקה הקודמת. אולם לתהליך זה נתלווה ביקוש מוגבר למילוי צורכי הביטחון המורחבים וכן נכנסו לשלב ביצוע תכניות פיתוח שתכנונן זורז לשם הקלת מצב האבטלה. לפיכך התגברה הפעילות בקצב מהיר ביותר, במיוחד ברבע השלישי של השנה, והתבטאה גם בגידול בולט בצריכה הפרטית. כגורמים לחידוש גידולו של התוצר יש לציין במקום הראשון את ההרחבה גדולת הממדים בעודף הביקוש של הסקטור הציבורי, באמצעות מימון גירעוני מוגדל והעברות מחו"ל, שהחלה עוד בסוף 1966, עת פסק הגידול בהכנסות ממסים והוחל בפעולות להגברת התעסוקה. הרחבה זו הגיעה לשיא ממדיה אחר המלחמה, ברבע השלישי של השנה. על השפעת מדיניות הממשלה ופעולותיה, במישרין ובעקיפין, לבלימת הגידול באבטלה וירידת ההשקעות, נתווספו אחר המלחמה השינויים בציפיות הציבור. הציבור נעשה יותר אופטימי ביחס לעתיד ההתפתחות הכלכלית והבטחונית, דבר שהגביר את הצריכה ואת הנכונות להשקיע. כן החלה ההרחבה המוניטרית להתבטא בביקוש.

במועד המוקדם ביותר, עוד ברבע הראשון של השנה, החל השינוי להיות מורגש בהתרחבות הצריכה הציבורית וההכנסות הנובעות מהסקטור הציבורי. באותה תקופה אף פסקה מגמת הירידה בייצור התעשייתי. במחצית השנייה של השנה החלה מגמת הגידול להיות מורגשת ביתר ענפי המשק, לרבות הבנייה, שהתעסוקה בה גדלה גם לרגל צרכים בטחוניים, והתיירות שגדלה במיוחד. התאוששות התוצר במחצית השנייה של השנה היתה מלווה בגידול התעסוקה ובצמצום האבטלה אך היתה מהירה מהם. הואיל וגם במלאי ההון היה הגידול איטי, חל גידול מהיר יחסית, בתוצר ליחידת גורמי ייצור ("פריון גורמי הייצור"), לאחר שבשנת 1966 חלה בו ירידה.

הפעילות המוגברת לוותה גם בשינוי חלוקת ההכנסות. התנאים בשוק העבודה איפשרו לראשונה מזה מספר שנים רב, לשמור על יציבות השכר לשכיר, וסך ההכנסות משכר היה בשנת

לוח ב' - 1
המקורות והשימוש בהם * 1966 ו-1967

השינוי השנתי								1967	1966	
בכמות **				בערך	במחיר	בכמות ***				
1966	1961	1966	1961							
עד	עד	עד	עד							
1967	1965	1967	1965							
(מיליוני ל"י)								(מיליוני ל"י)		
(במחירים שוטפים)								(במחירים שוטפים)		
4.3	7.2	2.4	10.3	2.9	1.1	1.7	8,136	7,909	הצריכה הפרטית	
5.7	10.3	17.6	10.1	29.1	0.1	28.9	3,411	2,643	הצריכה הציבורית	
0.6	8.7	-21.8	10.8	-25.4	0.4	-25.7	1,868	2,504	ההשקעה הגולמית	
3.7	8.1	0.5	10.4	2.7	0.7	2.0	13,415	13,056	סך כל הביקוש המקומי	
2.2	11.1	3.3	12.3	8.0	2.3	5.6	4,123	3,819	היבוא	
2.2	9.7	1.1	11.8	4.7	1.6	3.1	4,297	4,104	****	
1.7	13.1	12.4	13.3	12.3	-0.4	12.7	2,849	2,536	היצוא	
5.2	10.7	11.5	12.4	15.8	4.6	10.7	2,909	2,513	****	
0.7	8.9	-9.3	11.1	-0.7	2.2	-2.9	1,274	1,283	עודף היבוא	
-1.6	9.4	-13.6	11.2	-12.8	-3.3	-9.8	1,388	1,591	****	
4.1	8.0	2.0	10.2	3.5	0.7	2.8	12,264	11,854	התוצר המקומי הגולמי	
4.6	7.9	2.6	10.2	4.9	1.4	3.5	12,027	11,465	***	
4.1	7.9	1.7	10.3	3.1	0.6	2.5	12,141	11,773	התוצר הלאומי הגולמי	
4.6	7.8	2.4	10.3	4.6	1.4	3.2	11,904	11,384	****	

הערות: אחר הבאת הלוח לדפוס תוקנו הנתונים לשנת 1957 כדלקמן: היצוא גדול ב-61 מיליון ל"י, היבוא ב-102 מיליון ל"י, ועודף היבוא ב-41 מיליון ל"י שמצויין בלוח דלעיל. לפיכך גדל עודף היבוא ב-0.2 אחוז והמוצר הלאומי הריאלי (בשער חליפין הרשמי) עלה ב-2.2 אחוזים (במקום 2.5 אחוזים).

* מערכת החשבונות הלאומיים היא לגבי ישראל, לרבות מוצר ירושלים מאז חודש יוני 1967. תנועת הסחורות והשירותים שבין ישראל לשטחים המוחזקים היא בגדר עסקות בין לאומיות, ובאה לידי ביטוי ביבוא וביצוא. עם זאת, יש לציין, כי בהעדר רישום סטטיסטי לגבי מרבית העסקות, מבוססות ההתאמות שנעשו לצורך עניין זה בחשבונות על אומדנים בלבד. לפירוט הלוח ולסדרות עתיות, ראה לוחות נ"ב-1 ו-2 וההתאמות מאזן התשלומים לצורך החשבונות הלאומיים" בניספח לדו"ח זה.

** ממוצע גיאומטרי.

*** מחושב במחירי שנת 1966.

**** מבוסס על שער החליפין האפקטיבי. היבוא והיצוא אינם כוללים תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל ותקבולים של גורמי ייצור מחו"ל. על הגדרות אלה מבוססים החשבונות הלאומיים המתפרסמים ע"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, והם מבטאים את ערכם של היבוא והיצוא בתוך השוק המקומי. הניתוח הכלכלי בדו"ח זה מבוסס על היבוא והיצוא בשער החליפין הרשמי, כולל התשלומים לגורמי הייצור בתוך לארץ והתקבולים של גורמי הייצור משם. יתר ההתאמות שבין נתוני החשבונות הלאומיים לבין מאזן התשלומים מובאים בנספח.

המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (נתונים שנתקבלו עד 15 במאי 1968).

1967 כ"ב 62 אחוזים מההכנסה הלאומית, לעומת עלייה בחלקן בשנת 1966 מ"מ 60 אחוזים ל"ב 65 אחוזים מההכנסה הלאומית. במקביל עלה חלק ההכנסות שלא משכר, והתמורה להון, שפחתה בשנת 1966, שבה והיוותה, ביחס למלאי ההון הנקי הקבוע, אחוז דומה לזה של שנת 1965, 12.3 אחוזים.

הצריכה הפרטית לנפש נשארה, בשנת 1967, כמו ב"ב 1966, יציבה בממוצע. מאחר שההכנסה הריאלית לנפש עלתה במידת מה בשנת 1967, היוותה הצריכה כ"ב 87 אחוזים ממנה, לעומת 89 אחוזים בשנת 1966 ו"ב 85 אחוזים בשנת 1965.

העדרם של לחצי ביקוש, למרות עלייה גדולה בנזילות, מזה, והעדר לחצים מצד ההוצאות (לרגל יציבות השכר) מזה, וכן ציפיות להמשך השפל הכלכלי, התבטאו ביציבות מחירים מאז אמצע שנת 1966 ועד סמוך לסוף שנת 1967. התפתחות ההכנסות, היציבות והציפיות להמשכה, ואי הגידול בצריכה השתקפו בהחזרת שיעור החיסכון הפרטי הנקי בשנת 1967 ל"ב 9 אחוזים מתוך ההכנסה הפרטית הפנויה, לאחר שבשנת 1966 הוא ירד מ"ב 9 אחוזים ל"ב 6 אחוזים. מאידך גיסא, הגידול הרב בהוצאות הסקטור הציבורי תוך ירידה בהכנסותיו השוטפות ממיסים, התבטאו בגידול רב בחיסכון השלילי של הסקטור הציבורי שמומן בתקבולים מחו"ל ובאשראי מבנק ישראל.

2. התוצר הלאומי

התוצר הלאומי הגולמי הריאלי גדל בשנת 1967, לפי האומדן המקובל, בשיעור 2.2 אחוזים, לעומת אחוז אחד בשנת 1966 ושיעור שנתי ממוצע של 10.3 אחוזים בתקופה 1961-1965 (ראה לוח ב"ב 1, וכן לוח נ"ב"ב 1, בנספח).

אומדן המבוסס על הגידול בענפי המשק מורה על אי שינוי של ממש בתוצר בשתי השנים האחרונות (ראה לוח ב"ב 2), כשבשני ענפים — בחקלאות ובסקטור הציבורי — חלה בשנת 1967 עלייה בולטת, ובשניים — בתעשייה ובבנייה — חלה ירידה. בהתחשב במגבלות הסטטיסטיות של שני האומדנים הללו¹, נראה, כי התוצר לא גדל למעשה בשנת 1966, ובשנת 1967 הגיע גידולו ל"ב עד 2 אחוזים².

עלייה קטנה זו בתוצר, בסיכום שנתי, היא תוצאה של ירידה במשך המחצית הראשונה ועלייה במחצית השנייה של השנה. ברביע השני של 1967 היה התוצר ברמה הנמוכה ביותר באותה שנה,

¹ באומדן הראשון התוצר הינו הפרש בין סך הביקוש המקומי לבין עודף היבוא, וכ"שארית" הוא כולל בתוכו את טעויות האמידה של שני הגדלים הללו.

ברישום העיסקות הבין-לאומיות היו בשנת 1967 אי דיוקים הבאים לידי ביטוי בגודלן של הטעויות וההשמטות במאזן התשלומים שהסתכמו השנה ב"ב 114- מיליון דולר, שהם 3 אחוזים מהתוצר, בקירוב (לעומת 0.5 אחוז בשנת 1966). אם כי קרוב לוודאי שאין טעויות והשמטות אלה מרוכזות באומדן עודף היבוא בלבד, אלא גם ביבוא ההון, קיימת בכל זאת האפשרות שאי דיוקים אלה ישפיעו בחלק לא מבוטל על אומדן התוצר, ומכאן חיווק לכך שאומדן זה בשנת 1967 מוטע מעלה.

מקור אחר לאי דיוקים במדידה זו ולהבדלים בינה לבין המדידה הענפית, הינן התנודות במלאי אשר מדידתן, בייחוד במשך השנה, הינה בעלת מהימנות נמוכה.

כמו כן יש להביא בחשבון שעקב ההתפתחויות שחלו מאז מלחמת ששת הימים גדלו אי הדיוקים שבנתוני הצריכה המקומית ועודף היבוא מהעדר רישום סדיר של תנועת הסחורות והשירותים בין ישראל לשטחים המוחזקים.

האומדן השני אינו סובל מליקויים אלה אולם הוא לוקה באי דיוקים אחרים, ובעיקר, כנראה, מהטיה מטה באומדן הגידול בענפי הבנייה, הכספים, המסחר והשירותים.

² כל עוד אין אפשרות לקבוע בוודאות מהו האומדן המדויק יותר, ייעשה הניתוח הכלכלי בדו"ח זה על יסוד האומדן הראשון, העקבי עם שיטת האמידה בשנים הקודמות. אולם את קיומו של הפרש אפשרי — עד 2 אחוזים — באומדן התוצר השנה יש להביא בחשבון גם בניתוחי ההכנסה, הצריכה הפרטית וכד'.

לוח ב' 2

אומדן ההכנסה הלאומית הנידול התוצר הלאומי הגולמי, לפי ענפים, 1965, 1966 ו-1967

1967	1966				1965		
	התוצר הלאומי הגולמי במחירי השוק (5) + (6) =	מיסים נטו על הייצור + המקומי * פחת	ההכנסה הלאומית = התוצר הנקי במחירי גורמי הייצור	השינוי בכמות	התוצר הלאומי הגולמי במחירי השוק (1) + (2) =	מיסים נטו על הייצור + המקומי * פחת	ההכנסה הלאומית = התוצר הנקי במחירי גורמי הייצור
(8)	(7)	(6)	(5)	(4)	(3)	(2)	(1)
(אחוזים)	(מיליוני ל"י, במחירים שוטפים)				(מיליוני ל"י, במחירים שוטפים)		
20.6	663.3	-44.1	707.4	-0.1	663.7	-38.7	702.4
-4.5	2,922.1	809.1	2,113.0	-0.1	2,751.6	720.7	2,030.9
-21.0	866.9	141.1	725.8	-20.0	963.5	125.8	837.7
0.0	1,159.7	369.6	790.1	-1.0	1,015.0	329.6	685.4
11.2	2,120.5	117.8	2,002.7	7.3	1,721.5	105.3	1,616.2
5.4	1,148.4	569.6	578.8	7.1	1,074.8	507.8	567.0
-2.8	2,408.1	138.9	2,269.2	2.1	2,145.9	123.5	2,022.4
0.5	11,289.0	2,102.0	9,187.0	0.4	10,336.0	1,874.0	8,462.0
	484.0				489.0		
11,773.0					10,825.0		
					סך התוצר המקומי הגולמי		

- א. חקלאות
ב. תעשייה
ג. בנייה
ד. תחבורה
ה. הסקטור הציבורי ומלכ"ר
ו. בעלות מגורים
ז. כספים מסחר ושירותים אישיים
סך הכול
המיסים על היבוא
סך התוצר המקומי הגולמי

* המיסים העקיפים, למעט המיסים על היבוא, בניכוי תמיכות לייצור (לרבות תמיכות ליצוא). לאופן המיון הענפי של המיסים — ראה נספח. הקצאת הבלאי מבוססת על חישובי ד"ר א"ל גצתון. מקורות והערות:

עמודות (1) ו-(5) — נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (לאחר הקצאת "התאמת הבלאי" לפי משקלי הענפים בבלאי).
עמודות (4) ו-(8) — שורות (א) ו-(ב): הישובים ישירים (ראה פרקים י"א וי"ב); שורה (ג): כשיעור השינוי בהשקעה במחירים קבועים (ראה פרק י"ג); שורה (ד): כשיעור השינוי בתכונה הנולמית (ראה פרק י"ד); שורה (ה): נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה על סך תשלומי השכר ושכר הדירה הזקוף בניכוי אומדן עליית מחיריהם; שורה (ו): מבוסס על זקיפה, לפי אומדן הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה. שיעורי השינוי — לפי מלאי הדירות; שורה (ז): השינוי בסך תשלומי השכר לפי נתוני הביטוח הלאומי, בניכוי העלייה בשכר הממוצע לשעה.

והוא אף נפל מרמתו ברביע המקביל בשנים 1965 ו-1966. ברביע השלישי של השנה עלה התוצר במהירות והיה במחצית השנייה של השנה גבוה מרמתו בתקופה המקבילה בשנת 1966. הדברים הללו נכונים הן כשמודדים את התוצר לפי השימושים והן כשמודדים אותו לפי ענפים (ראה דיאגרמה ב'1 ולוח נ'ב'3 בנספח). משגמד התוצר מצד השימושים, מתברר, שהוא אף היה במחצית השנייה של 1967 גבוה מרמתו במחצית השנייה של שנת 1965.¹

שתי המדידות מורות, כי ברביע הראשון של השנה חלה עלייה בתוצר לעומת הרבע האחרון של השנה הקודמת, וכי ברביע השני של השנה הוא ירד, אך תנודות אלה חריפות יותר בתוצר הענפי. בהשוואה לתקופה המקבילה בשנת 1966, היה התוצר מצד השימושים נמוך בשנת 1967 ברביע הראשון והשני כאחד. ואילו, מצד הענפים, היה התוצר ברביע הראשון של שנת 1967 גבוה במידת מה מזה שבשנת 1966, אך ברביע השני היה אף הוא נמוך יותר.

מהלך התוצר היה איפוא בירידה במשך מרבית שנת 1966²; חלה בו עלייה ברבע הראשון של שנת 1967 — עקב גידול בפעילות השוטפת של הסקטור הציבורי³, ועקב הגידול הרב, העונתי בחלקו, בתפוקה החקלאית; ברביע השני של השנה — שבסופו חלה תקופת הכוונות והמלחמה, נצטמצם הביקוש "האזרחי" ושובשה מערכת הייצור — ירד התוצר; ברבע השלישי חזר חלק ניכר מכוח האדם המגוייס לפעילות כלכלית, התארגן מחדש הייצור, ונוכח התאוששות הביקוש, ניתן היה להגדיל את התוצר במהירות לחזור לרמה שלפני המלחמה.⁴ אשר לרביע האחרון, לא ניתן לקבוע באופן חד משמעי את רמתו לעומת הרבע השלישי של השנה. לפי ההתפתחות בענפים, נמשך גידול התוצר, אם כי בקצב איטי מזה של הרבע השלישי. נתונים מוקדמים לרבע הראשון של שנת 1968 מורים, כי נמשכה מגמת הגידול בתוצר. אך המדידה מצד השימושים מורה על הפסקת העלייה ברבע האחרון של השנה (ראה שם).

שני אינדיקטורים נוספים, פחות ישירים, לפעילות הכלכלית: תשומת העבודה⁵ ומהירות המחזור של פיקדונות עו"ש, מאשרים, בדרך כלל, את המגמה שצויינה ביחס לתוצר. שניהם

¹ מהלך התוצר הענפי אינו משקף את התנודות הקשורות בפעילות הבטחונית. לפיכך אינו מייצג במדויק את ההתפתחות המשקית. במיוחד יש להביא בחשבון ליקוי זה בשנת 1967, בה היה גידול רב בהוצאות הביטחון. אם גם אפשרי שהכללת הביטחון היתה מחזקת את העלייה שנשטמנה ברבע הראשון של השנה, לפי מדידה זו, וממתנת את הירידה ברבע השני, הרי נראה, כי עיקר משקלן הכלכלי של הוצאות אלה היה במחצית השנייה של השנה. מכאן הסבר אפשרי לסתירה המתגלה לעיל בין שתי המדידות, ביחס למגמת התוצר ברבע האחרון של השנה. סתירה במגמת התוצר, בין שתי מדידות אלה, ניתן להבחין גם ברבע האחרון של שנת 1965 והראשון והשלישי של 1966. ספק אם ניתן לייחס זאת לגורם הביטחון ונראה, כי הדבר נובע ממגבלות אחרות של אחת מהן או של שתי המדידות כאחת.

² מן הראוי להדגיש את האופי הארעי של הניתוח על פני רביעי השנה עקב שתי סיבות עיקריות: א. הסידרה העיתית הקצרה — שלוש עד ארבע שנים בלבד — אינה מאפשרת לאבחן ולנכות השפעות עונתיות, אשר, כנראה, קיימות, לדוגמה, בתפוקה החקלאית, בתחבורה, ובתיירות; ב. ההבדלים הניכרים בשיעור השינוי ולעתים גם בכיוון. ב"4 מתוך 12 הרביעים היו כיווני התוצר לפי השימושים שונים מאלה של התוצר לפי ענפים באופן מובהק.

³ פעילות זו אמורה לגבי הצריכה הציבורית והשכר הנובע מהסקטור הציבורי בלבד ואינה כוללת את כלל השפעת הממשלה על הביקוש המצרפי במשק. זו מושפעת גם מהוצאות הממשלה בחשבון הון, ממחזור האשראי נטו ליתר הסקטורים וכן מתקבולי המיסים. לניתוח מקיף של השפעת הממשלה, ראה פרק ז' ולוח ז'9 להלן.

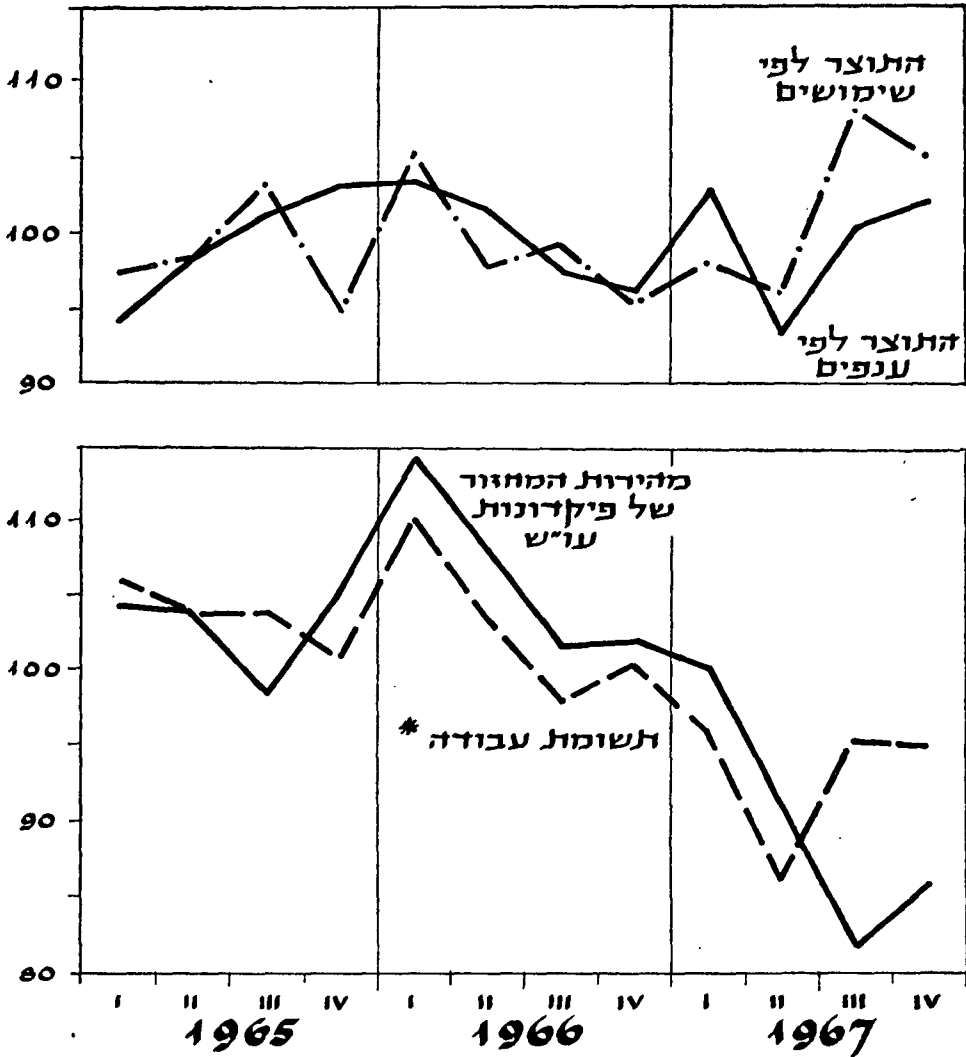
⁴ התוצר הענפי לא חזר לפי המדידה לרמתו ברבע הראשון של 1967, שהיה גבוה במיוחד. נראה, שעקב משקלם הגבוה של ההדרים בתקופה זו היתה לעונה המוצלחת השפעה המטה מעלה את אומדן התוצר הענפי ברביע זה של השנה.

⁵ להלכה, התעסוקה במשק הינה מודד יעיל לפעילות ולתוצר אם אין חלים שינויים בולטים בתפוקה ליחידת עבודה. אולם יש להביא בחשבון, שדווקא בשנים 1966-1967 חלו תמורות בולטות בתחום זה. מאידך גיסא, יש לציין, כי חלק ממדידת התוצר הענפי, וכן המדידה מצד השימושים (הצריכה הציבורית וצריכת שירותים שונים), מסתמכים למעשה על נתוני שכר או תעסוקה, ולפיכך אינם בלתי תלויים לחלוטין זה בזה.

דיאגרמה ב'1

אינדיקטורים להתפתחות התוצר הלאומי הגולמי, לפי רבעי שנה, 1967-1965

(מדדים, ממוצע של כל התקופה = 100)

* ס"ה שעות עבודה לפי סקרי כוח האדם.

מורים על מגמת ירידה מקבילה מהרביע השני של שנת 1966 ועד אמצע שנת 1967. במחצית השנייה של 1967 הם מורים על כיוונים מנוגדים: בעור שהתעסוקה עלתה ברבע השלישי של השנה ונתייצבה ברבע האחרון (מגמה התואמת את זו של התוצר מצד השימושים), המשיכה מהירות המחזור של פיקדונות עו"ש לרדת גם ברבע השלישי של השנה ועלתה רק ברבע האחרון שלה.¹

משילוב כל האינדיקטורים הנזכרים נראה כי מיתון גידולו של התוצר בשתי השנים האחרונות היה תוצאה של ירידה, לפחות במשך חלק משנת 1966. אולם ממהלך התוצר הרבעוני לפי השימושים מתקבלת גם האפשרות שמגמת גידול התוצר נעצרה במחצית השנייה של שנת 1965, ונשארה יציבה, פחות או יותר, מאז ועד אמצע שנת 1967, תוך תנודות עונתיות ומיקריות. כאמור, הסידרה הקצרה של מדידות אלה אינה מאפשרת קביעה מוחלטת של המגמה בתקופה זו. עם זאת ניתן לקבוע כי בסוף 1965 או בתחילת 1966 חל מפנה ונעצרה מגמת גידול התוצר, שנחתדשה רק באמצע שנת 1967.

3. הנורמים שהשפיעו על התפתחות המשק

עד שנת 1965 הצטיינה הכלכלה הישראלית בקצב פעילות גבוה והתרחבות מהירה של התוצר. בשנים 1961 עד 1965 עלה התוצר לנפש ב-6 אחוזים לשנה. בתקופה ההיא חלה ירידה באבטלה – בשנת 1964 הגיעה האבטלה ל-3.3 אחוזים מכוח העבודה, ופריון הייצור (התוצר ליחידה משולבת של הון ועבודה) גדל בשיעור של כ-3.5 אחוזים לשנה. קצב פעילות זה נבע מהתרחבות מהירה של הביקוש וניזון ממספר גורמים, ובעיקר: העלייה, יבוא ההון, ובחלק מן התקופה, גם מההשפעה המרחיבה של פעולות הסקטור הציבורי. התנאים הכלכליים שנוצרו בהשפעת הגורמים הללו, עליית ההכנסות והציפיות לגידול מהיר בביקוש, הגבירו את הפעילות המשקית, במיוחד את הבנייה למגורים וההשקעה בענפי המשק. מאחר שהמשק היה נתון בנזילות גבוהה באותן שנים (עקב ההתרחבות הכספית בשנים 1962–1963), הוחש הגידול בביקוש והדבר נתן אותותיו בעליית מחירים ובהרעה במאזן התשלומים.²

אומדן של השפעת מקורות הביקוש העיקריים על התוצר (ראה דיאגרמה ב'–2 ולוח ב'–4) מראה, כי בשנים 1961 עד 1964 הביאו ההשקעות הפרטיות, עודף הביקוש המקומי של הסקטור הציבורי, העברות מחו"ל וכן הרגלי הצריכה של הציבור, לגידול התוצר בשיעור של כ-10 אחוזים לשנה. מאז שנת 1965, חלה האטה בגידולו של הביקוש. בשנת 1966 הוא כמעט שלא עלה; בשנת 1967, בעיקר במחצית השנייה, נתחדש גידולו, ולפיכך גדל גם התוצר בשנה זו במידת מה והוגברה הפעילות הכלכלית.

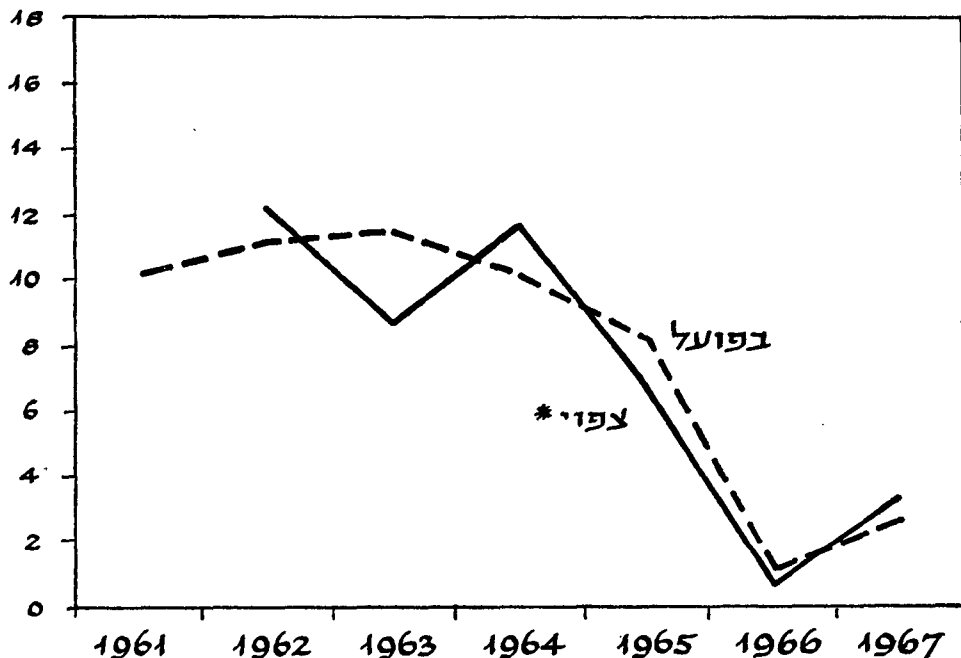
הביקוש הוא זה שקבע את ממדי הגידול בתוצר מאז שנת 1965 ולא גורמי ההיצע, שמבחינתם היה אפשרי גידול רב יותר, בניגוד לשנים 1961–1964, בהן גדל הביקוש בשיעור גבוה מהתוצר, שגבול גידולו נקבע מצד ההיצע.³ על אף האטת גידול האוכלוסייה ומלאי ההון בשנתיים האחרונות והירידה בשיעור ההשתתפות בכוח העבודה בשנת 1967, איפשרו גורמי הייצור גידול נוסף בתוצר

¹ אין לצפות בהכרח למגמה אחידה במהירות המחזור של פיקדונות עו"ש ובמודדים האחרים של הפעילות הכלכלית השוטפת, עקב האפשרות שנפח הפיקדונות ישתנה מסיבות אחרות מאשר עליית הייצור וההכנסות (שינויים בהרכב הנכסים והתרחבות מוניטארית כללית). החיובים בחשבונות עו"ש מראים על מגמת עלייה במשך שנת 1965, ירידה בין הרבע הראשון של 1966 והשני של 1967, וחידוש העלייה ברבע השלישי של 1967.

² באחת מתוך השנים הללו בלבד, שנת 1963, ירד עודף היבוא, לאחר הפיחות שנערך בשנת 1962.
³ מסקנה כללית זו מבוססת על הרכב נתון של הביקוש ושל גורמי הייצור באותה תקופה. אין היא נכונה בהכרח לגבי כל ענף נפרד במשק. בחקלאות, למשל, עלה באותה תקופה כושר הייצור על הביקוש.

הגידול השנתי הריאלי בתוצר הלאומי הגולמי, 1962 עד 1967

(אחוזים)

* לפי השפעת ההשקעות, הצריכה הציבורית והיצוא.

בשיעור של כ-4-5 אחוזים לשנה, ובסך הכול בערך העולה על מיליארד ל"י (ראה דיאגרמה ב' 3 ולוח נ' ב' 6). אולם קרוב לוודאי כי גידול זה לא היה מאפשר ירידה בעודף היבוא ועלייה ביתרות מטבע חוץ, כפי שהיו למעשה, בלא שהיתה חלה עלייה בולטת ביותר ברווחיותו היחסית של היצוא. תחילתו של המיתון בגידול בתוצר, בשנת 1965, נבעה לא רק מהאטה בגידול ההשקעה אלא גם מפעילות יתר ומביקוש ספקולטיבי בשנים שקדמו לשנה זו. פעילות יתר זו הביאה ליצירת מלאי עודף בדירות ובנכסי השקעה אחרים, וירידת הביקוש או האטת גידולו הכבידו עוד יותר על חיסולו.

התרפת הלחצים הכלכליים בתחומי התעסוקה, השכר, המחירים ומאזן התשלומים, הניעו את הממשלה בסוף שנת 1964 לתכנן מדיניות לריסון כלכלי. אך בשנת 1965 טרם התבטאה מדיניות זו בעודף הביקוש של הסקטור הציבורי, והוא עלה לעומת שנת 1964.¹ שני גורמים אחרים השפיעו באותה שנה על האטת הגידול בביקוש — ירידת ההשקעות מהסיבות שתוארו לעיל וירידת ההעברות הפרטיות מחו"ל שהשפיעה גם על הצריכה. גורמים אלה השפיעו על שינוי בצפיפות הציבור, שחוזק על ידי כוונתה המוצהרת של הממשלה להנהיג מדיניות של מיתון. בשנת 1966 תכננה הממשלה תקציב מרסן והשקעות חברות הסקטור הציבורי הצטמצמו. אולם במחצית השנייה

¹ גידול חל באותה שנה הן בעודף הביקוש השוטף בשוק המקומי, הן בעודף הביקוש לרבות קניות בחשבון הון ויבוא ממשלתי, והן בעודף הביקוש של הסקטור הציבורי במובנו הרחב ביותר, לרבות מתן אשראי לציבור, נטו.

של השנה, משהתברר, כי ממדי המיתון חרגו מהחזוי, שונתה מדיניות הממשלה, ועודף הביקוש הישיר שלה בשוק המקומי הורחב. לפיכך, על אף הירידה במתן אשראי, נטו, לציבור, לא היתה כנראה השפעתה הכוללת של הממשלה על הביקוש המצרפי מצמצמת, אותה שנה.¹ פעולותיה המרחיבות של הממשלה החלו להתבלט בצריכה הציבורית ברביע האחרון של שנת 1966 (ראה לוח ג' ב' 3) והראשון של שנת 1967,² ועלו לממדים גבוהים ביותר עד לרבע השלישי של השנה. במהלך זה של פעולת הממשלה הכריעו, ללא ספק, צורכי הביטחון המוגדלים בתקופת הכוננות והמלחמה, וסמוך לאחריה.

קרוב לוודאי כי בתקופה זו, וכן ברביע האחרון של שנת 1967, באו לידי ביטוי גם פעולות פיתוח שעל ביצוען המוזרו הוחלט בחודשים האחרונים של 1966 ותחילת 1967. פעולות אלה נועדו להקל על מצב האבטלה. מפעלי פיתוח אלה כללו השקעות תשתית כגון הרחבת רשת הכבישים, מבנים ציבוריים וכן מתן מענקים ואשראי לפרטים לשם עידוד ההשקעות. בסיכומי של דבר, היה הסקטור הציבורי הגורם המכריע בגידול הביקוש במשך בשנת 1967 ובחידוש תהליך צמיחתו, שכאמור הגביר את ממדיו במחצית השנייה של השנה. הרחבה זו בפעילות הסקטור הציבורי היתה בחלקה מתוכננת מראש, כפעולת פיתוח אורחי. אולם בעיקרה היא נבעה מהגידול הבלתי צפוי והמהיר בהוצאות הצבאיות לרגל המלחמה.

ברבע האחרון של השנה, עם השלמת ביצוען של חלק מן הפעולות הדחופות ולאחר שנתגלו סימני התאוששות מהירה בפעילות הכלכלית, שבה הממשלה והקטינה את היקף הוצאותיה. הואיל וגם ההכנסות ממסים החלו גדלות בקצב מהיר, הצטמצמה כנראה השפעת הממשלה על עודף הביקוש במשך בסוף 1967 באופן ניכר.

מהלך התוצר, בעיקר במחצית השנייה של שנת 1967 נקבע בעיקרו לפי ממדי פעולות הסקטור הציבורי. כמו כן נראה כי בתקופה זו באה לידי ביטוי בביקוש ההתרחבות הכספית המהירה שהחלה בראשית שנת 1967. אך מלבד גורמים אלה שפעלו להרחבת הביקוש בשנת 1967 תרם גם היצוא לגידול התוצר, אם כי בממדים קטנים יותר מאשר בשנת 1966. כן חלה עלייה בהעברות לפרטים מחו"ל, מפצויים אישיים וכדומה. גורמים אלה התבטאו בעליית ההכנסות האישיות ובגידול מהיר בצריכה הפרטית.

לעומת זאת, המשיכו ההשקעות לרדת בקצב מהיר בממוצע שנתי. אמנם ברבע השלישי של השנה חלה בתן עלייה מהירה, בחלקו עקב הרחבת הפיתוח הציבורי, אך קצב גידול זה לא נמשך ברבע האחרון של השנה ולא נמנעה, בסיכום שנתי, ההשפעה החריפה של צמצום ההשקעות על הביקוש המצרפי.

היותו של הסקטור הציבורי גורם מכריע בהתאוששות הפעילות הכלכלית בולטת גם מהעובדה, שסקטור זה הקדים את יתר תחומי המשק בהתרחבותו הרבה. הצריכה הציבורית היתה גבוהה במחצית הראשונה של השנה ב-30 אחוזים משהיתה במחצית הראשונה והשנייה של שנת 1966, ונשארה, פחות או יותר, ברמה זו גם במחצית השנייה של השנה, תוך מגמת ירידה. הצריכה הפרטית היתה במחצית הראשונה של 1967 נמוכה ב-5 אחוזים בערך משהיתה במחצית האחרונה של 1966, ועלתה רק ברביע השלישי של 1967. במחצית השנייה של השנה היא היתה גבוהה ב-13 אחוזים בערך משהיתה במחצית הראשונה, וב-8 אחוזים משהיתה בתקופה המקבילה בשנת 1966. גם ההשקעה, היתה במחצית הראשונה של 1967 נמוכה משהיתה במחצית השנה שקדמה ובתקופה המקבילה לה בשנת 1966 (28- ו-40 אחוזים, בהתאמה) ועלתה רק ברבע השלישי של

¹ לניתוח מפורט של מהלך הפעילות הכלכלית וגורמיה בשנת 1966, ראה בנק ישראל, דין וחשבון 1966, פרקים ב' ו'.

² מלוח ז' 9 אין מבחינים במגמה זו, וגראה, כי אם היא אמנם נכונה, הרי הדבר נובע בעיקרו מירידה באשראי נטו באותה תקופה. לוח זה מורה, כי עיקר הגידול בהשפעתה המרחיבה של הממשלה היה ברבע השני והשלישי של 1967, ואילו הצריכה הציבורית היתה בשיאה ברבע שני ומאו היתה בירידה.

השנה, בו היא חורה לרמה של הרבע האחרון בשנת 1966. במחצית השנייה של 1967 היא היתה גבוהה ב־20 אחוזים משהיתה במחצית הראשונה.

חלק מן הגידול בביקוש המצרפי ברביע השני והשלישי של 1967 — בייחוד חלק מן העלייה בהוצאות הביטחון — לא תרם לגידול הביקוש המקומי והתוצר, שכן היה מיועד ליבוא. אולם עיקר ההרחבה בצריכה הציבורית באותה תקופה היתה בביקוש המקומי, והתבטאה בגידול התוצר.

גם מההתפתחות הענפית ניתן להבחין, כי גידול התוצר הנובע מהסקטור הציבורי החל, כנראה, בסוף 1966 ובתחילת 1967. אם נוציא את החקלאות ממסגרת ניתוח זה — כיוון שבה נבעה ההרחבה הגדולה יחסית בתחילת 1967 ובמשך השנה כולה, מתנאי טבע נוחים בעיקר — הרי נראה, כי השני מענפי המשק שהחלו להראות אותות התאוששות היה התעשייה שבה נפסקה מגמת הירידה בתחילת 1967 (אם כי בממוצע היה הרבע הראשון נמוך ב־4 עד 5 אחוזים מהרבע האחרון של 1966). אולם המפנה שהחל מסתמן בענף נדחה, כנראה, עקב המלחמה; וברבע השלישי של השנה חלה בו עלייה מהירה שנמשכה גם ברבע האחרון ולפי נתונים ראשונים, גם בתחילת שנת 1968.

הפעילות בענף הבנייה — שהיה הראשון לגלות מגמת שפל בשנת 1965 — החלה לגדול ברבע השלישי של השנה, אולם עלייה זו היתה איטית, יחסית; ובסוף 1967 עדיין היתה רמת הפעילות נמוכה מזו של תחילת אותה השנה. גם ענף התחבורה החל להתאושש, כנראה, ברביע השלישי של השנה.¹

4. שינויים במבנה ובתהליכים כלכליים

א. הרכב המקורות של רשות המשק

באחת הבעיות המרכזיות של המשק, צמצומו של עודף היבוא הגדול, חל מאז שנת 1965 שינוי במגמה: חלה ירידה רצופה בממדי עודף היבוא לעומת מגמת עלייה (אם כי לא רצופה) שציינה את התקופה של ראשית שנות השישים. בין השנים 1960 ל־1964 גדל עודף היבוא מ־335 מיליון דולר ל־570 מיליון דולר, דהיינו, בשבעים אחוזים. גידול זה — בשיעור שנתי של 18 אחוזים (על אף הירידה בעודף היבוא בשנת 1963) — היה מהיר מגידול התוצר המקומי והביא לעליית חלקו של עודף היבוא מ־11 אחוזים מהמקורות הריאליים שלרשות המשק ל־14 אחוזים (ראה לוח ב'־3 ודיאגרמה ב'־3). הווה אומר: לא זו בלבד שדרוש היה יבוא הון גדול יותר כדי לממן את עודף היבוא² אלא שתלותה היחסית של ישראל ביבוא הון, ביחס לשימוש במקורות, גדלה. מיתון הפעילות הכלכלית מאז שנת 1965 והאטה בגידולו של הביקוש המצרפי התבטאו בשנים אלה במגמה הפוכה: עודף היבוא ירד ל־437 מיליון דולר בשנת 1967, ועל אף האטה גידולו של התוצר פחת משקלו. בשנת 1967 היווה עודף היבוא כ־10 אחוזים מכלל המקורות שלרשות המשק, פחות במקצת מהממוצע בשנים 1965 עד 1967 ולעומת 13 אחוזים בשנים 1960 עד 1964.³ מגמות אלה התבטאו גם בגידול התחייבויות החוץ של המדינה.⁴

¹ מלוח ג'־ב'־3 נראה אמנם גידול בענף זה ברבע השני של השנה, אולם, מדידה זו הינה בלתי מדויקת, בעיקר עקב אי הכללת ענף המשאיות, שבתקופה זו היה במגמת ירידה.

² בשנים 1961–1964 הסתכם עודף היבוא המצטבר ב־1,933 מיליון דולר. ההעברות החד־צדדיות מחו"ל הסתכמו ב־1,378 מיליון דולר בלבד, ויתרת 555 מיליון דולר מומנה ע"י השקעות מחו"ל והגדלת ההתחייבויות בחו"ל.

³ בשנים 1965–1967 הסתכם עודף היבוא המצטבר ב־1,415 מיליון דולר וההעברות החד צדדיות הסתכמו ב־1,170 מיליון דולר. היתרה, למימון ע"י השקעות מחו"ל והגדלת ההתחייבויות בחו"ל הסתכמה ב־245 מיליון דולר.

⁴ ניתוח מפורט של ההתפתחויות במאזן התשלומים, לרבות השינויים בהרכב הגידול בחובות, נמצא להלן, פרק ג' "מאזן התשלומים".

לוח ב' 3

השינויים בהרכב המקורות שלרשות המזק, 1960 ו-1967

(באחוזים, מהערך במחירים קבועים)

1967		1966		1965		1964		1963		1962		1961		1960		
ב	א	ב	א	ב	א	ב	א	ב	א	ב	א	ב	א	ב	א	
10.3	9.5	11.7	10.0	14.0	11.7	16.1	13.7	14.5	12.3	16.1	14.2	15.8	14.0	13.5	11.3	עודף היבוא
0.9		0.6		0.4		0.4		0.4		1.0		1.2		0.6		עודף תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל
88.8	90.5	87.7	90.0	85.6	88.3	83.5	86.3	85.1	87.7	82.9	85.8	83.0	86.0	85.9	88.7	התוצר הלאומי הגולמי
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

ממוצעים שנתיים

1967-1965		1964-1960		
ב	א	ב	א	
12.0	10.4	15.0	13.1	עודף היבוא
0.6		0.7		עודף תשלומים לג"י בחו"ל
87.4	89.6	84.3	86.9	התוצר הלאומי הגולמי
100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

א — בשער חליפין רשמי. עודף היבוא כולל עודף תשלומים לגורמי ייצור בחו"ל.

ב — בשערי חליפין אפקטיבי.

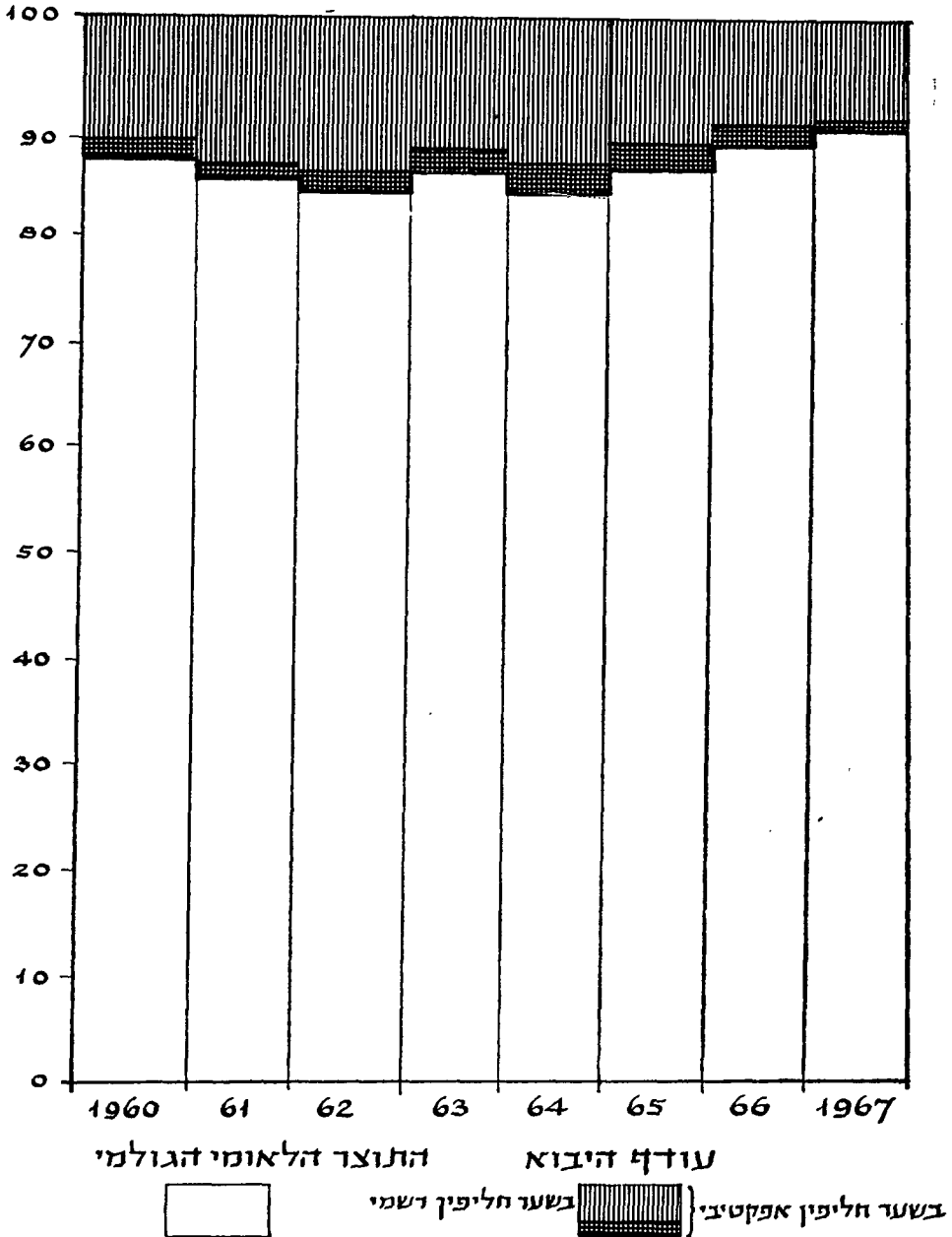
המקור: מכרסם על לוח נ"י/כ"ז בנספח.

דיאגרמה ב' 3

הרכב המקורות שלרשות המשק, 1960 עד 1967

(לפי הערך במחירים קבועים)

(אחוזים)

הירידה בסך 133 מיליון דולר בעודף היבוא השנתי מ-1964 ל-1967 הושגה הודות להפסקה בגידול היבוא והמשך גידולו של היצוא. גידול היצוא הוחש רק בשנת 1965 ובשנים 1966-1967 לא הוגבר קצב התרחבותו.

ב. הרכב השימוש המקומי במקורות

השימוש המקומי במקורות לצריכה ולהשקעה, לא גדל כמעט במונחים ריאליים בשנים 1966-1967. בשנת 1966 הוא פחת ב-0.9 אחוז (ראה לוח ב'1 ולוח ג'1-2 בנספח), ובשנים 1961-1965 הוא גדל ב-10 אחוזים לשנה, בממוצע.

השינויים במבנה הביקוש המקומי בשלוש השנים האחרונות היו חריפים למדי: בתקופה 1960-1965 גדלו כל מרכיבי הביקוש בשיעור 10 אחוזים לשנה בערך, ואילו בשנים 1966-1967 הואט גידול הצריכה הפרטית לכ-2.4 אחוזים. ההשקעה ירדה בשנתיים האחרונות בשיעור שנתי של 22 אחוזים (לאחר שגדלה בתקופה הראשונה בשיעור גבוה — כ-11 אחוזים לשנה); ואילו התרחבות הצריכה הציבורית הוחשה מ-10 לכ-18 אחוזים לשנה, כאשר הגברת הקצב כולה היתה בשנת 1967, בעיקר לרגל גידול צורכי הביטחון, בעקבות המלחמה.

שינויים אלה במבנה הביקוש באו לידי ביטוי בירידת משקלה של ההשקעה במשק: מ-27 אחוזים מהביקוש המקומי בשנת 1964 ל-14 אחוזים בשנת 1967 (19 אחוזים בממוצע, לתקופה

לוח ב'4

הרכב השימוש המקומי במקורות, 1960 עד 1967

(באחוזים מהערך במחירים שוטפים)

1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	1960	
60.7	60.6	57.7	56.2	57.1	56.0	58.7	60.5	הצריכה הפרטית
25.4	20.2	17.9	16.7	18.0	17.7	16.7	16.3	הצריכה הציבורית
13.9	19.2	24.4	27.1	24.9	26.3	24.6	23.2	ההשקעה הגולמית
								אחוז הדיור מתוך
(28.3)	(31.2)	(32.3)	(29.5)	(31.8)	(33.2)	(30.8)	(29.2)	ההשקעה
100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	סך הכול

ממוצע שנתי

1967-1965	1964-1960	
59.7	57.7	הצריכה הפרטית
21.2	17.1	הצריכה הציבורית
19.1	25.2	ההשקעה הגולמית
(30.6)	(30.9)	אחוז הדיור מתוך ההשקעה
100.0	100.0	סך הכול

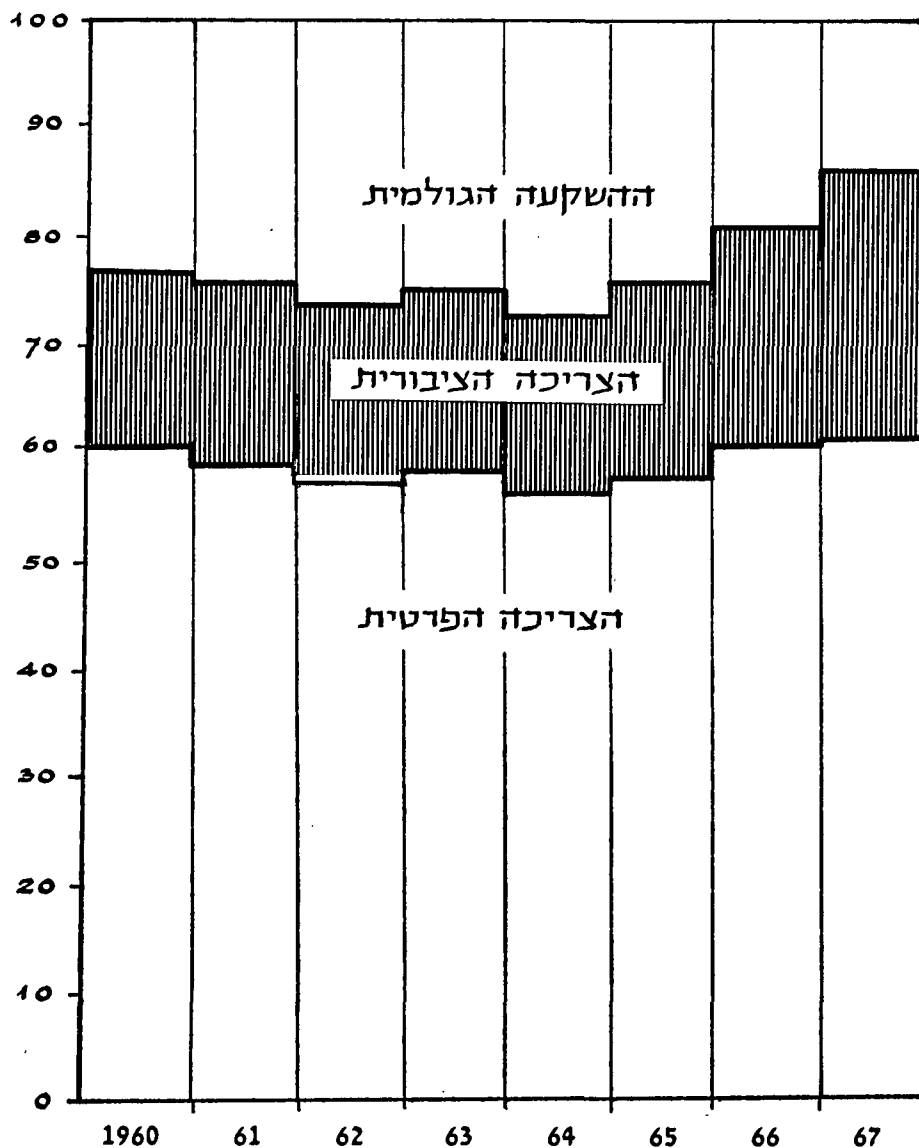
ה מקור: ממוסס על לוח ג'1-1 בנספח.

דיאגרמה ב' 4

הרכב השימוש במקורות שלרשות המשק, 1960 עד 1967

(לפי הערך במחירים שוטפים)

(אחוזים)

1967-1965 בעוד שבשנים 1964-1960 היא נטלה כ-25 אחוזים מהמקורות); בעליית חלקה של הצריכה הפרטית מ-56 אחוזים ב-1964 (58 אחוזים בממוצע, בתקופה 1964-1960) ל-61 אחוזים ב-1967 (60 אחוזים בממוצע, לשנים 1967-1965); ובעלייה הרבה במשקלה של הצריכה הציבורית, מ-16.7 אחוזים בשנת 1964 (17 אחוזים בממוצע לתקופה 1964-1960) ל-25.4 אחוזים בשנת 1967 (21 אחוזים בממוצע ל-1965-1967) (ראה דיאגרמה ב'4).

התפתחויות אלה במבנה הביקוש והשימוש במקורות אפשר לראות כתוצאה של שתי מגמות: מצד אחד, מאחר שביטוי העיקרי של המיתון היה בירידה מהירה בהשקעה במשק (הן כסיבה והן כמסובב), מאליה השתקפה התפתחות זו בעלייה יחסית במשקלה של הצריכה, למרות שזו עלתה לאט יותר מאשר בשנים קודמות. מצד שני, העלתה העלייה הגדולה בהוצאות הביטחון את חלקה של הצריכה הציבורית על חשבון חלקן של הצריכה הפרטית וההשקעות. גידול חלקה של הצריכה הציבורית לא התבטא לגבי ההשקעות רק במונחים יחסיים, אלא, כנראה, גם באופן מוחלט. שכן אלמלא ההתרחבות הגדולה בצורכי הביטחון היתה הממשלה יכולה — ורואה עצמה חייבת — להקדיש אמצעים מרובים יותר למטרות השקעה ופיתוח.

ג. ההרכב הענפי

התמורות הכלכליות שהתרחשו בשנים האחרונות באו לידי ביטוי גם בהרכב הענפי של הייצור (ראה לוח ב'5). הבולטים מבין השינויים הללו משנת 1965 עד 1967 הם ירידת חלקן של ענף הבנייה בתוצר, ביותר מ-2 אחוזים מהתוצר, ועליית חלקו של הסקטור הציבורי בשיעור מקביל. כן ירד חלקה של התעשייה ב-1.7 אחוז מהתוצר ובמקביל כמעט עלה חלקה של החקלאות. במשקלם של יתר ענפי המשק בתוצר לא חל בתקופה הנדונה כל שינוי¹. מגמות אלה נסתמנו גם בהרכב התעסוקה (ראה לוח ט'5).

ירידת חלקו של ענף הבנייה יש לראות על רקע משקלו הגבוה בשנים 1963-1965, וקיומו

לוח ב'5

ההרכב הענפי של התוצר הלאומי הגולמי, במחירים קבועים, 1965 עד 1967

(אחוזים)

1967	1966	1965	
7.7	6.4	6.4	חקלאות
24.9	26.5	26.6	תעשייה
5.9	7.4	9.3	בנייה
9.7	9.7	9.8	תחבורה
19.7	17.8	16.7	הסקטור הציבורי ומלכ"ר
11.6	11.1	10.4	בעלות מגורים
20.5	21.1	20.8	כספים מסחר ושירותים אישיים
100.0	100.0	100.0	סך הכול

ה מקור: מבוסס על לוח ג'ב'3 בנספח.

¹ להוציא מכלל זה את האומדן הזקוף של ההכנסה הנובעת מבעלות מגורים, שאינה בגדר ענף פעיל וערכה גדל עם העלייה במלאי הדירות.

של עודף היצע של מבנים במשך שלוש השנים האחרונות. אך גורמי הייצור שנשתחררו מענף זה, ובעיקר כוח האדם, וכן אלה שנוספו למשק במשך התקופה, לא נקלטו בענפי הייצור האחרים. שכן, חלה ירידה בביקוש למוצרי ענף התעשייה ואף בו ירידה התעסוקה, ולא הוחש הגידול ביצוא. הם התבטאו בעלייה מהירה באבטלה, שהגיעה לשיאה באמצע שנת 1967. רק הסקטור הציבורי הגדיל את חלקו בייצור, כאמור, בעיקר עקב הגידול בצורכי הביטחון.

המפנה בהתפתחות הפעילות במחצית השנייה של שנת 1967, התבטא גם בשינויים בהרכב הענפי: משקל ענפי התעשייה והתחבורה היה בסוף שנת 1967 גבוה משהיה בסוף שנת 1966, וכן המשיך לעלות משקל הסקטור הציבורי. חלקה של החקלאות פחת, וכן המשיך חלקה של הבנייה לרדת.

ד. פ ר י ו ן ה י י צ ו ר

בשנים 1960 עד 1964 הצטיין, כאמור, המשק בשיעור צמיחה מהיר של התוצר. ההתרחבות המהירה של הביקוש לחצה על המקורות, ומלבד השפעתה על ההרעה במאזן התשלומים ועליית המחירים, שהם גילוייה השליליים, היא הביאה לירידת רמת האבטלה לשיעור נמוך ביותר (3-3.5 אחוזים מכוח עבודה) ולעלייה רבה בפריון הייצור תוך גידול מהיר במלאי ההון. הגדלת הפריון התאפשרה הן על ידי ניצול יעיל יותר של הציוד והמכנים במשק, הן על ידי תוספת הון והנהגת חידושים טכנולוגיים והן על ידי יתר ניצול של כוח האדם המועסק. גם בשנת 1965, בה ניכרו

לוח ב' - 6

השינויים בתוצר הריאלי, בגורמי הייצור ובפריון הייצור, 1961 עד 1967
(אחוזים)

ממוצע שנתי									
-1966	-1961	1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	
1967	1965								
1.7	10.3	2.5	1.0	8.2	10.2	11.5	11.2	10.3	התוצר הריאלי
									תשומת העבודה
-2.2	5.1	-4.9	0.6	2.9	5.6	5.1	5.7	6.4	— מועסקים
-3.7		*-8.2	*1.1	2.1					— סך כל ימי העבודה
									התוצר
4.0	4.9	7.8	0.4	5.2	4.4	6.1	5.2	3.7	— למועסק
5.6		11.7	-0.1	6.0					— ליום עבודה
									מלאי ההון הקבוע **
									בתחילת השנה
6.0	10.8	5.0	7.0	10.0	11.0	10.0	12.0	11.0	— סך הכול
8.4	4.9	10.4	6.4	4.6	5.1	4.7	6.0	4.3	— למועסק
									התוצר ליחידה של גורמי
									ייצור*** ("פריון" גורמי
									הייצור)
2.1	3.5	5.6	-1.3	3.3	3.0	4.9	3.5	2.7	— לפי מועסקים
3.3		8.5	-1.7	3.9					— לפי ימי עבודה

* על בסיס המספר המתוקן של מועסקים בשנת 1966, לפי מספר שעות העבודה למועסק בסקר 1966.

** כולל מגורים (התוצר הריאלי כולל התוצר הגנוב מבעלות מגורים, בדרך של זקיפה).

*** מחושב לפי משקלי התמורה להון ולעבודה בשנה הקודמת. התמורה לעבודה כוללת שכר וקופו לשאינם שכירים בהתאם לשכר הממוצע לשכירים (ראה לוח ב' - 10).

לראשונה אותות הרפיון בביקוש, חל עדיין גידול מהיר למדי בפריון הייצור (ראה לוח ב' 6). בשנים 1961 עד 1965 היה שיעור גידולו הממוצע של התוצר ליחידת גורמי ייצור — 3.5 אחוזים. בתעשייה הגיע הגידול באותה התקופה ליותר מ-4 אחוזים לשנה בממוצע.

בשנת 1966, בה התייצב התוצר ותקופה מסוימת הוא אף היה בירידה, נעצר כליל תהליך הגידול בפריון, ובממוצע שנתי הוא ירד בקרוב ל-2 אחוזים. לא במעט יש לייחס זאת לעלייה "באבטלה הסמויה", נוכח המאמצים לעכב פיטורי עובדים מתוך ציפיות להתחדשות הגידול בביקוש ובייצור לאחר תקופת זמן. גרמה לכך גם ירידה בניצולת ההון עקב צמצום הייצור בענפים רבים. אך עיכוב פיטורים בעת ירידה בביקוש ובמכירות יכול היה להיות רק תופעה זמנית. לאחר שנתמשך השפל והתמעטו הציפיות להתאוששות מהירה, התגברו הפיטורים, ובשנת 1967 היה מספר המועסקים הממוצע נמוך ב-5 אחוזים בערך משהיה בשנת 1966.

הניצולת החלקית של ההון ושל המועסקים איפשרו את הגדלת התוצר הלאומי בשנת 1967 בשיעור גבוה במקצת מזה של שנת 1966 על אף הירידה ברמת התעסוקה. כן היו תנאי הטבע נוחים באותה שנה לחקלאות. לפיכך חלה עלייה ללא תקדים בפריון הייצור. התוצר ליחידה משולבת של הון ועבודה גדל ב-5.6 אחוזים, כאשר העבודה נמדדת במספר המועסקים, וב-8.5 אחוזים כאשר היא נמדדת בימי עבודה שהושקעו¹. בממוצע לשתי השנים — 1966–1967, גדל הפריון בשיעור 2.1 אחוזים, ונראה כי המשק "החזיר" בשנת 1967 את הגידול בפריון, שנתעכב בשנת 1966.

הגידול הרב בפריון בשנת 1967 בלט במיוחד בענף החקלאות. ענף זה סבל בשנתיים שקדמו מירידה בפריון, שהיתה אף היא במידה רבה השפעת גורמי טבע. גם בשירותים חלה עלייה ניכרת בפריון. מאידך גיסא, נראה, כי בתעשייה היה גידולו מתון ביותר, או שלא גדל כלל². נראה כי דבר זה משקף במידה רבה גם את הירידה במחצית השנייה של שנת 1966 בעוד שבמחצית השנייה של 1967 חלה עלייה מהירה.

ה. המ ת י ר י מ

אחת ההשלכות החשובות שהיו להאטה בפעילות הכלכלית היתה בלימת עליית המחירים. הלחצים האינפלציוניים במשק הביאו לעליית מחירים רצופה כמעט, מאז קום המדינה, ולעיתים בשיעורים מהירים למדי. בשנים 1960 עד 1965 עלו מחירי התוצר בשיעור של כ-8 אחוזים לשנה. גם בתחילת שנת 1966, בטרם הורגש המיתון במלוא היקפו, הוסיפו המחירים לעלות עקב העלאת שיעורי מס והוצאות ובעיקר עליות שכר גבוהות; אם כי נראה כי כבר אז לא באה לידי ביטוי במחירים עליית ההוצאות במלואה. אולם מאז המחצית השנייה של שנת 1966 ועד סוף 1967 היתה רמת המחירים, יציבה. מחירי הצריכה, שעלו בשנת 1966 ב-7 אחוזים בקירוב (בתחילת השנה, כאמור), היו גבוהים בשנת 1967 באחוז אחד בלבד מאשר בשנת 1966.

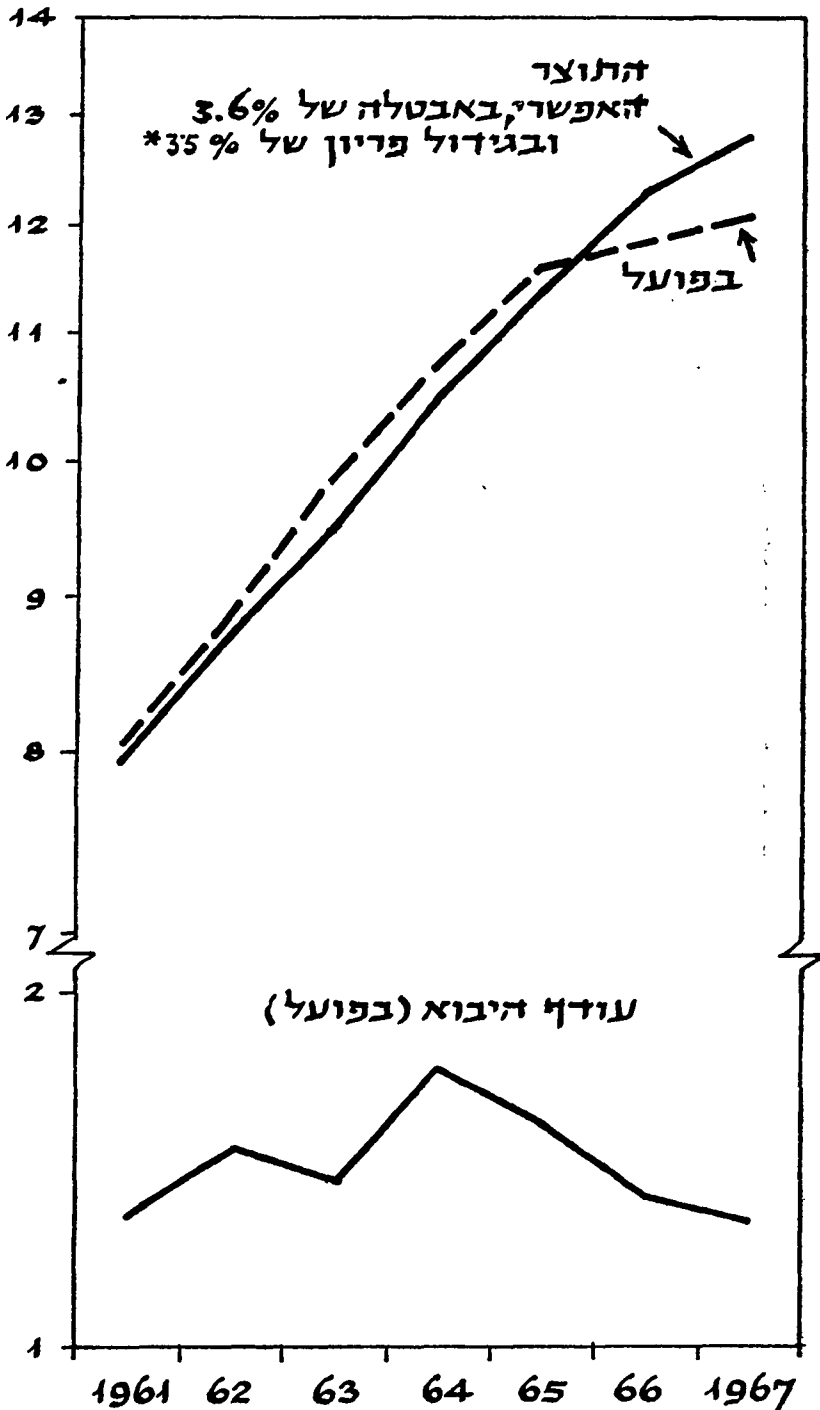
אך עם היותה של יציבות המחירים בגדר תופעה חדשה, נראה, כי הירידה הממשית שחלה בביקוש, לפחות בחלק מהתקופה, היתה צריכה לגרור אף ירידת רמת המחירים. ירידות מחירים אמנם ארעו, במצרכים ובשירותים מסוימים, אך הירידה לא הקיפה תחומים רחבים ולא הביאה, בממוצע, לירידה ברמת המחירים. במשק הישראלי, כמו במרבית המדינות, קיימת קשיחות בתנועת המחירים והשכר כלפי מטה ובגללה מסתגל המשק לירידת ביקוש, ובפרט, זמנית ובשיעורים לא גדולים, על ידי הגדלת מלאי, צמצום הייצור והגדלת האבטלה, ולא ע"י ירידת מחירים. אחד התחומים שבהם נסתמנה תגובה של ירידת מחירים היה תחום הכספים. הגידול בנוילות

¹ ראה הפרקים על "התעסוקה" ועל ה"שכר" להלן, בקשר לנתוני התעסוקה. נראה, כי בסקרי כוח האדם מוטא כלפי מטה מספר השכירים בשנת 1967. הטיה זו גורמת להטיה כלפי מעלה בשיעור גידולו של פריון הייצור השנה.

² ראה לוח י"ב-1. מספר המועסקים בתעשייה, עליהם מבוסס החישוב בפרק "התעשייה", מבוסס על סקרי התעשייה המורים על ירידה של 5.5 אחוזים, בעוד שבסקר כוח האדם נרשמה ירידה של 10.5 אחוזים.

דיאגרמה ב' 5

הגידול השנתי בתוצר, בפועל, לעומת הגידול האפשרי מצד גורמי הייצור, 1961-1967
(מיליארד ל"י במחירי 1967)

* שיעור הגידול הממוצע בתקופה 1960-1965.

התוצר הלאומי וההכנסה הלאומית, 1960 עד 1967

1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	1960	
12,141	11,773	10,825	9,142	7,847	6,522	5,438	4,527	א. התוצר הלאומי הגולמי
1,280	1,256	1,071	980	850	721	634	493	ב. מיסי עקיפין על הייצור המקומי
194	230	176	153	133	98	73	88	ג. סובסידיות לייצור המקומי
1,086	1,053	895	827	717	623	561	405	ד. המיסים נטו על הייצור המקומי, (ב' פחות ג')
410	484	489	425	354	336	339	263	ה. מיסים על היבוא
173	95	43	34	31	44	148	105	ו. תמיכות ליצוא
237	389	446	391	323	292	191	158	ז. מיסים נטו על היבוא (ה' פחות ו')
1,323	1,442	1,341	1,218	1,040	915	752	563	ח. סך כל המיסים, נטו (ד+ז)
1,240	1,144	1,022	878	765	631	438	364	ט. פחת
9,578	9,187	8,462	7,046	6,042	4,976	4,248	3,600	י. ההכנסה הלאומית מצד התוצר (א' פחות ח'+ט')
9,454	9,141	8,281	6,957	5,959	4,793	4,039	3,425	יא. ההכנסה הלאומית מצד ההכנסות *
124	46	181	89	83	183	209	175	טעויות והשמטות (י' פחות י"א)

* נמדדת ע"י הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כסך תשלומי השכר בענפים, בתוספת אומדן הרווחים ושכר דירה זקוף. לשתי שיטות המדידה ליקויים, כגון, שימוש בוקיסות ואומדנים, ואין לקבוע בוודאות איוו משתיהן מהימנה יותר. לצורכי ניתוח בדו"ח זה משמשת המדידה מצד התוצר.
המקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

המשק והרפיון בביקוש הורגשו גם בשוק הכספים והתבטאו בירידת שיעורי הריבית הנומינלית ב"שוק החופשי" של תיווך השטרות ותחומים אחרים.

במחירו של גורם הייצור השני במשק — העבודה — נתגלתה גם כן גמישות מסוימת. השכר השנתי לשכיר לא עלה כלל, ופירושו של דבר שהשכר הריאלי ירד בכאחוז אחד (ראה לוח י"1). כוחה המרסן של האבטלה על השכר התגלה בסוף 1966 ובתחילת 1967 כאשר לא בוצעו במלואם הסכמים שנחתמו, שעל פיהם היה צורך להעלות שכר, ולא שולמה תוספת יוקר על אף עליית המדד. כמעט בכל ענפי המשק העיקריים נסתמנה ירידה קלה בשכר לשכיר. אולם נראה כי הירידות מוסברות על ידי אי תשלום הפרשי שכר ועל ידי ירידה במספר שעות העבודה לשכיר (ראה לוח י"5), שכן השכר לשעת עבודה עלה במוצק ב-5 אחוזים, בכל הענפים. גם בתחום זה התבטאה איפוא הירידה בביקוש בראש וראשונה בצמצום התעסוקה והגדלת האבטלה ולא בירידת רמת השכר.

ו. ההכנסות

בשנת 1965 הואט אמנם גידולו של התוצר הריאלי אולם מאחר שבאותה שנה עלו המחירים בשיעור גבוה יחסית, לא הואט קצב גידולו של ערך התוצר וההכנסה הלאומית גדלה באותה שנה כשיעור גבוה למדי של 20 אחוזים (ראה לוחות ב'7 וב'8), מעל לגידול השנתי הממוצע בשנים 1961-1965.

לוח ב'8

אחוז השינוי השנתי בערך התוצר הגולמי ובהכנסה הלאומית, 1961 עד 1967

ממוצע שנתי		1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	
1966-1967	1961-1965								
5.9	19.0	3.1	8.8	18.4	16.5	20.3	19.9	20.1	התוצר הגולמי במחירי השוק המיסים נטו,
10.2	17.2	3.1	17.7	8.2	15.3	15.1	11.1	38.5	על הייצור המקומי
-0.7	19.0	-8.3	7.5	10.1	17.1	13.7	21.7	33.6	סך כל המיסים
10.1	22.9	8.4	11.9	16.4	14.8	21.2	44.1	20.3	פחת
6.4	18.6	4.3	8.6	20.1	16.6	21.4	17.1	18.0	הכנסה לאומית

בשנים 1966-1967 לא עלה שיעור הגידול בהכנסה הלאומית על 7-6 אחוזים לשנה. ערך התוצר עלה בשנת 1967 פחות משעלה ב-1966, למרות העלייה המהירה יותר בכמות. הסיבה לכך היא בהבדלים בעליית המחירים בין שתי השנים. אך מאחר שפחתו ההכנסות ממסים עקיפים (8.3- אחוזים) גדלה ההכנסה הלאומית בשיעור 4.3 אחוזים ב-1967¹ כנגד 19 אחוזים לשנה בתקופה 1961-1965.

האטת הגידול במסים הישירים ובתשלומי החובה בשנת 1965, עקב הורדת שיעורים (המלצות "ועדת צדוק") הביאה לכך שבאותה שנה גדלה ההכנסה הפנויה ממקורות פנים בשיעור דומה

¹ בהתחשב באמור לעיל בדבר ההטיה מעלה בגידול התוצר, ייתכן שגידול ההכנסה הלאומית לא עלה על 4-3 אחוזים.

לעליית ההכנסה הלאומית, דהיינו 20 אחוזים — מן הגבוהים ביותר בשנים האחרונות (ראה לוח ב'9). בשנת 1966 הואט אמנם הגידול בגביית המיסים עקב האטת גידול ההכנסה הלאומית, אך עקב העלאת שיעורי המס, היה הגידול מהיר בהרבה מעליית ההכנסות ושיעור גידולה של ההכנסה הפנויה היה נמוך מעליית ההכנסה הלאומית והגיע לכ-7 אחוזים. בשנת 1967 הביאה האטה מהירה בתקבולי המיסים הישירים תוך עלייה בתשלומי ההעברה לציבור, לירידה של כ-18 אחוזים בסך המיסים הישירים נטו (בניכוי ההעברות) וההכנסה הפנויה ממקורות פנים גדלה ב-6 אחוזים בערך, שהוא קצב מהיר מזה של ההכנסה הלאומית. מנגנון המיסים פעל איפוא בשנת 1967 להגדלת ההכנסה הפנויה ע"י ירידה תלולה למדי, כ-12 אחוזים, בסך כל גביות המיסים נטו, (המיסים העקיפים והישירים בניכוי התמיכות וההעברות). השפעה זו לא היתה תוצאה של הקטנת שיעורי המס, (להיפך, עקב הנהגת "היטל הבטחון" הועלה שיעור המס הממוצע) אלא של האטת הגידול בבסיס המס ושל שינוי בחלוקת ההכנסות.¹

בחלוקת ההכנסות היו בשנת 1967 שינויים מנוגדים לאלה שחלו בשנת 1966. ההכנסות משכר, שהיוו בשנים 1963 עד 1965 59.6 אחוזים מההכנסה הלאומית היוו בשנת 1966 65.3 אחוזים (ראה לוח ב'10). סך ההכנסות שלא משכר פחתו ב-7 אחוזים בערך והתמורה להון (לאחר זקיפת תמורה לעבודת עצמאיים בשיעור שווה לשל השכירים) פחתה מ-12.7 אחוזים ממלאי ההון הנקי ל-7.4 אחוזים ממנו. למועסק — שאינו-שכיר, פחתה ההכנסה בשנת 1966 ב-4.6 אחוזים בעוד שההכנסה לשכיר עלתה ב-19 אחוזים. כנגד התפתחויות אלה בשנת 1966 ירד חלקן של ההכנסות משכר בהכנסה הלאומית בשנת 1967 ל-62.4 אחוזים, ההכנסה לשכיר לא עלתה כמעט, ואילו ההכנסה ללא-שכיר עלתה ב-34 אחוזים. התמורה שנותרה להון גדלה בשיעור רב וביחס למלאי ההון היא חזרה לרמתה בשנת 1965. לשינויים חריפים אלה בהתפתחות ההכנסות ובחלוקתן היו השפעות בתחומים נרחבים, וביניהן הגדלת הרווחיות, המרצת ההשקעות והציפיות להמשך ההתאוששות בפעילות הכלכלית.

הצריכה והחסכון

להתפתחות ההכנסות במשך השנה ולשינויים בחלוקתן היו השלכות בהתנהגות הציבור בתחום הצריכה והחסכון. על אף העלייה בהכנסה הפרטית הריאלית לנפש בשיעור של כ-2.3 אחוזים לא גדלה הצריכה לנפש (ראה לוח ד'1). משמע, שבשנת 1967 עלה שיעור החיסכון הפרטי מתוך ההכנסה הפנויה ממקורות פנים מ-5.7 אחוזים בשנת 1966 ל-9.1 אחוזים בשנת 1967 (ראה לוח י"ט-3). שינויים אלה בצריכה והחסכון בשנת 1967 יש לראות בעיקר על רקע ההתפתחויות ההפוכות בשנת 1966, כאשר חלה ירידה בהכנסה הריאלית לנפש, וירד שיעור החיסכון הפרטי מ-9.2 ל-5.7 אחוזים. אחוז הצריכה והחסכון הפרטי חזרו איפוא בשנת 1967 לרמתם בשנת 1965 שהיתה קרובה לזו שבשנים עברו.

¹ על רקע הירידה בהכנסות שלא משכר בשנת 1966 ובתחילת 1967 היו שלטונות המס ליברליים בגביית המקדמות מהעצמאיים שהמס השולי שלהם הוא, כנראה, גבוה מהממוצע. גורם זה, יחד עם קיוויו הפסדים משנת 1966 מהווה בודאי הסבר חשוב להאטת הגבייה של מס ההכנסה.

ההכנסה הפרטית

	1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961	1960
(מיליוני ל"י — מחירים שוטפים)								
א. ההכנסה הלאומית	9,578	9,187	8,462	7,046	6,042	4,976	4,248	3,600
ב. ההכנסה של הסקטור הציבורי מרכוש	282	281	204	184	145	129	101	92
ג. ההכנסה הפרטית מפעילות כלכלית (א' פחות ב')	9,296	8,906	8,258	6,862	5,897	4,847	4,147	3,508
בני כוי								
1. מס הכנסה	1,172	1,146	993	815	641	490	376	316
2. תשלומים לביטוח לאומי	348	334	234	181	162	146	126	103
ד. סך כל תשלומי החובה (1+2)	1,520	1,480	1,227	966	803	636	502	419
ה. תשלומי העברה נטו	935	766	597	476	402	325	263	238
ו. סך כל תשלומי החובה, למעט תשלומי העברה (ד' פחות ה')	585	714	630	520	401	311	239	181
ז. ההכנסה הפרטית הפנויה ממקורות פנים (ג' פחות ו')	8,711	8,192	7,628	6,342	5,496	4,536	3,908	3,327
ח. העברות פרטים מחו"ל	672	684	733	836	788	758	374	332
ט. ההכנסה הפרטית הפנויה מכל המקורות (ז+ח)	9,383	8,876	8,361	7,178	6,284	5,294	4,282	3,659

ה מ ק ו ר : שורה א' — לוח ב"8. שורות ב"יח' — ראה פירוט בנספח.
ה ע ר ה : לאחר הבאת החומר לדפוס תוקנו הנתונים לשנים 1966 ו-1967 כדלקמן : בשנת 1966 גדלו העברות פרטים מחו"ל ב-9 מיליון ל"י וכתוצאה מכך גדלה ההכנסה הפרטית הפנויה מכל המקורות באותו סכום. בשנת 1967 גדלו ב-44 מיליון ל"י

1960 עד 1967

ממוצע שנתי		העלייה או הירידה (-) לעומת השנה הקודמת						
1961 1967	-1961 1965	1967	1966	1965	1964	1963	1962	1961
(אחוזים)								
6.4	18.6	4.2	8.6	20.1	16.6	21.4	17.1	18.0
17.6	17.4	0.4	37.7	10.9	26.9	12.4	27.7	9.8
6.1	18.7	4.4	7.8	20.3	16.4	21.7	16.9	18.2
8.7	25.7	2.3	15.4	21.8	27.1	30.8	30.3	19.0
21.9	17.8	4.2	42.7	29.3	11.7	11.0	15.9	22.3
11.3	24.0	2.7	20.6	27.0	20.3	26.3	26.7	19.8
25.2	20.7	22.1	28.3	25.4	18.4	23.7	23.6	12.9
-3.7	27.6	-18.1	13.3	21.2	29.7	28.9	30.1	28.5
6.8	18.1	6.3	7.4	20.3	15.4	21.2	16.1	17.6
-4.3	17.2	-1.8	-6.7	-12.3	6.1	4.0	102.7	12.7
5.9	18.0	5.7	6.1	16.5	14.2	18.7	23.6	17.2

העברות פרטים מחו"ל וכן ההכנסה הפרטית הסגויה מכל המקורות. לפיכך גדלו בשנת 1967 העברות פרטים ב־3.3 אחוזים וההכנסה הפרטית ב־6.1 אחוזים.

לוח ב' - 10

ההכנסה הלאומית והתמורה לגורמי הייצור, 1963 עד 1967

1967		1966		1965		1964		1963	
(מיליוני ל"י)	(אחוזים)	(מיליוני ל"י)	(אחוזים)	(מיליוני ל"י)	(אחוזים)	(מיליוני ל"י)	(אחוזים)	(מיליוני ל"י)	(אחוזים)
100.0	9,578	100.0	9,187	100.0	8,462	100.0	7,046	100.0	6,042
62.4	5,980	65.3	5,998	59.6	5,040	59.6	4,200	59.6	3,600
37.6	3,598	34.7	3,189	40.4	3,422	40.4	2,846	40.4	2,442
12.3	1,777	7.4	1,022	12.7	1,557	11.5	1,205	10.4	943
0.7	9,410	19.0	9,343	22.2	7,854	9.9	6,426	13.7	5,849
34.0	18,432	-4.6	13,752	1.5	14,408	12.5	14,195	26.2	12,620

הערות: (1) עד (3) — משקלים; שורה (4) — התשואה ביחס למלאי ההון הנקי של נכסים קבועים, במחירים שוטפים (לפי אומדן) שורות (5) עד (6) — אחוז שינוי שנתי. * הנתון הינו אומדן גולמי והוא שונה מזה המופיע בפרק י', "השכר", מאחר שנכללו בו כל הוצאות השכר של נותני העבודה, לרבות תשלומים גלויים, וכן השכר הזקוף לחברי קואופרטיבים ולעובדי שירותים בקיבוצים והשכר של מערכת הביטחון (ראה דו"ח הוועדה לבדיקת חלוקת ההכנסה הלאומית, דצמבר 1966, לוח ג' 18). הגידול השנתי: לפי נתוני הביטוח הלאומי. ** בהנחה שהשכר הממוצע ללא שכיר שווה לשכר הממוצע לשכיר. *** מבוסס על מספר השכירים לפי נתוני הביטוח הלאומי, השונים מנתוני השכירים בסקרי כוח האדם (ראה פרק י' השכר). בשנים 1963—1964 היו נתונים אלה, המייצגים כרטיסי משרות של שכירים, גבוהים ב־8 וב־6.5 אחוזים, בהתאמה, מנתוני סקרי כוח האדם. בשנים 1965 ו־1966 הצטמצם ההפרש לכאחוז אחד, ואילו בשנת 1967 שבו עלה ההפרש ל־8.4 אחוזים. **** מבוסס על מספר הלא־שכירים לפי סקרי כוח אדם, לאחר התאמתו להגדרות החדשות.